

Наталія Жиртуєва

ЖИРТУЄВА Наталія Сергіївна — доктор філософських наук, доцент кафедри правознавства Севастопольського інституту банківської справи Української Академії банківської справи Національного банку України Сфера наукових інтересів — релігієзнавство, філософія, релігія.

НЕОІНДУЇЗМ ТА МІСТИЧНЕ ВЧЕННЯ ШРІ РАМАНИ МАХАРШИ

У статті досліджується містичне вчення представника неоіндуїзму Шрі Рамани Махарши. Робиться висновок, що воно постає оригінальним поєднанням ідей таких класичних видів йоги, як джняна-йога та бхакті-йога.

Ключові слова: містика, просвітлення, само-реалізація, самодослідження, бхакті.

XX сторіччя відзначене народженням великого різноманіття «неорелігійних» напрямів. Як відзначається у дослідницькій літературі, причиною цього феномену постає той факт, що «сучасну людину не влаштовує як наукове, так і традиційне релігійне пояснення світу, що свідчить про світоглядну кризу сучасності». Як правило, неорелігії постають результатом взаємовпливу різних культур і синтезу різних традицій. Серед них особливе місце посідають неорелігії, що мають орієнталістське спрямування (неоіндуїзм, течії буддистського толку тощо). Зокрема, для неоіндуїстських рухів характерним є опора на давню ведичну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур, цінностей багатьох релігій [4, с.9; 23]. Щоправда, існує певна тенденція поряд з критикою європоцентризму впроваджувати індоцентризм та азіацентризм [3, с.243–244].

Відомим представником неоіндуїзму постає індуїстський святий і вчитель Шрі Рамана Махарши (1879–1950), вчення якого ще не отримало у дослідницькій літературі достатнього висвітлення. Його дослідження було започатковане одним з учнів і послідовників Шрі Рамани Махарши Д. Годманом, який багато років вивчав і практикував метод індійського містика. Девід Годман висловлює думку, що філософські ідеї містика близькі до вчення адвайта-веданти [1, с.107]. Однак, на нашу думку, Махарши вийшов за межі вчення Шанкари (або Шанкарачар'ї), здійснивши синтезу різноманітних традицій індуїзму. Метою статті ми вважаємо дослідження саме цього питання.

Основним принципом учення Шанкари постає не протиставлення свідомості буттю, а їх визначальна невідмінність («адвайта», тобто «неподвійність»). Теза адвайта-веданти «джаган мітх'ям, брахмо сатьям, дживо брахмайва напарах» означає «світ оманний, Брахман (Абсолют) істинний, душа (джива) нічим не відрізняється від Брахману». Адвайта-веданта визнає існування лише єдиної істинної реальності, якою постає Абсолют — Брахман.

Шанкара називає його «Трійцею буття-свідомості-блаженства (сат-чит-ананда)». Усі інші реальності, зокрема, емпіричний світ множинних об'єктів та суб'єктів вважається ілюзією, яка зникає за умови усунення незнання про істинну реальність Брахману. Так, Шанкара казав: «В істинній усвідомленій Самості, яка все просякає і вічно триває, містяться усі виявлені речі, як в золоті містяться усі браслети». «Вічний не є світом, що рухається; він відмінний від нього. При цьому, все, що не він, — ніщо, і саме по собі не дійсне все, що здається чим-небудь іншим, ніж Вічний, є оманою, подібною до міражу у пустелі» [6; 7, с.61–63]. «Народжені усі істоти Брахманом, Вищим Атманом. Тому вони усі суть Брахман: це необхідно розуміти. Брахман — це всі імена і різноманітні форми» [7, с.49–50].

Учення адвайта-веданти проголошує абсолютну іманентність Атману і Брахману. Шанкара вчив, що «матеріал обох —

єдиний: тонка Суть, що не зменшується»; «Матеріалу виявлення, окрім Брахману, немає іншого. Тому все виявлене — лише Брахман, а не інше. Ні суб'єкту, ні об'єкту поодиноці, коли сказано: «Усе — Атман». Якщо істина відома, не виникає відокремленість» [7, 15; с.45–46]. Філософ вважав, що кращим визначенням для Брахману є заперечний вислів «ні те, ні те», чим стверджує апофатичний характер вчення про Абсолют.

На те, що Махарши прагнув синтезу різноманітних традицій індуїзму, вказує широкий діапазон імен Абсолюту, які він використовує в своєму вченні. Серед них — «Атман», «Брахман», «Сат-Чит-Ананда», «Бог», «Серце», «джняна», «турія-тита», «сахаджа стхіті», «мауна». Він вважав, що всі ці імена виражають різноманітні аспекти Абсолюту. Індійський містик заперечував існування особового Бога, але стверджував існування єдиної істинної Реальності — Абсолютної Свідомості.

Шрі Рамана Махарши іменем «Атман» називає чисту Свідомість, істинне духовне «Я» людини, що тотожне за своєю сутністю Брахману [1, с.34]. На думку містика, головною помилкою людей постає звичка сприймати себе як обмежене матеріальне Тіло, результатом чого є формування Его, оманного «Я» — егоцентричної свідомості. Людина, яка обмежена потребами тіла, його бажаннями і примхами, поступово перетворюється на його рабу. Коли людина сприймає себе з позиції «Я є Тіло», вона народжує різноманіття ілюзорних образів себе й поринає в світ ілюзій.

Шрі Рамана проголошує метою свого вчення відкидання помилкового самоототожнення людини з її фізичною оболонкою і пізнання істинного «Я» — Атману. На його думку, «сат», «чит», «ананда» («буття», «свідомість», «блаженство») є трьома аспектами Атману, єдиним цілим, а не його окремими атрибутами.

Містик стверджував, що коли ми усвідомлюємо Атман, ми є «просто Буттям — тим, чим ви завжди були і є». «Треба буде лише відкинути ваше розуміння не-істини як істини. Кожний з нас приймає нереальне за реальність. Необхідно усвідомити

ти себе як Атман». Іншими словами: «Будьте собою». Буття саме собою надає людині абсолютного блаженства, тому що щастя притаманне їй від природи і не залежить від зовнішніх причин. Щоб відкрити скарб чистого щастя, людині необхідно всього лише пізнати Атман: «Перебуваючи в Собі, в істинному Я, насолоджуйтеся блаженством вічно» [1, с.35; 42].

Він казав: «Реальність, що сяє у всій повноті, без страждань та обмежень тіла, без сприйняття та несприйняття світу, постає вашою істинною формою. Сяння Свідомості-Блаженства в формі єдиної Свідомості, що блистить однаково і зовні, і внутрі, є вищою, сповненою блаженства, первинною реальністю. Її формою постає Тиша». Атман — це стан непорушного миру й спокою, що вищий за мову та думки. Тому одним з його імен є «мауна» («тиша»): «Як можна мауну виразити словами?» [1, с.34].

Важливою ознакою Атману, на думку Махарши, є відсутність в ньому суб'єктів і об'єктів, усіх почуттів, думок (врітті) та остаточних вражень (васани): «Коли васани згасли, розум також щезає, поглинений світлом єдиної Реальності, Серця». Тому усвідомлення Атману позбавлене думок «Я є Те» або «Я є Це». Залишається лише чисте усвідомлення «Я є». Містик казав: «Тут немає подвійності вас і Атману. Ваше теперішнє знання обумовлене Его і постає тільки відносним, яке потребує суб'єкта та об'єкта, тоді як усвідомлення Атману є абсолютним, яке немає потреби в об'єкті» [1, с.32, 35].

Містик вважав, що світло Атману надає істинного знання «джняна» (*відья*). Просвітлений джняні добре розуміє, що всі атрибути матеріальної реальності — почуття, думки, страждання, біль — не більше ніж сновидіння, як і сам світ. Доки сновидіння триває, всі страждання реальні, але, якщо прокинутися, приходить усвідомлення того, що вони лише сон. Отже, вчення Махарши, так само, як вчення адвайта-веданти Шанкари, набуває моністичного характеру, оскільки стверджує істинну реальність духовного Абсолюту та ілюзорність матеріального.

Однак Махарши рекомендує не змішувати два стани — активність і сон: голод під час сну повинен бути задоволений їжею у сні. «Доки ви не досягнете стану джняні і не прокинетесь від майї, необхідно нести соціальну службу полегшення страждань». Водночас, робити це необхідно «без ахамкари, тобто без почуття «я — діяч», але з почуттям «я — інструмент Господа». Допомога іншій людині повинна бути не марнославною, а «засобом вшанування Бога у цій людині». Така служба призначена, передусім, «для вас як Атману, а не для когось ще. Ви допомагаєте не комусь, а тільки собі». Отже, необхідно залишатися тільки собою — Атманом, тоді «світ та його біди вас не торкнуться» [1, с.282 — 283].

Навпаки, для егоцентричної свідомості існує авідья (небачення). Всю сукупність помилкових ідей, пов'язаних із свідомістю Тіла, містик називає в своєму вченні «не-Атманом». Непросвітлений аджняні живе інтересами свого Его, і тому постійно перебуває «поза Собою» (Атманом). Все життя його сповнюється стражданнями, що пов'язані з прагненням задовольнити почуттєві бажання. Сприйняття світу будується на відокремленні людиною себе від усього того, що не є її Тілом: світ перетворюється в щось зовнішнє відносно людини. Навпаки, «Атман» — це та духовна сутність, що єдина для усіх людей, це «простір свідомості». Усвідомлення цієї істини знищує всі межі між людьми, ті межі, що штучно виробляються розумом.

Шрі Рамана Махарши називає постійне та безперервне усвідомлення Атману «само-реалізацією». Вона досягається шляхом відкидання ідеї про індивідуальність, що діє за допомогою тіла та розуму. Однак, на думку містика, небагато людей здатні досягти цього відразу. Для більшості своїх учнів він рекомендував практику, яку назвав «само-дослідженням» (вічара). До того ж «триматися усвідомлення «Я існую» з зусиллям — «вічара», а спонтанно та природно — Реалізація» [1, с.87].

Шрі Рамана підкреслював, що звичайна людина створює думки про своє «Я», про свою індивідуальність та виражає їх

за допомогою основних інструментів Его — розуму та інтелекту. Махарши назвав ці думки «Я — думкою», серед яких найпершою є думка «Я — це тіло з плоті та крові». На неї, як на нитку, нанизаються всі інші думки: «Я думаю», «Я вірю», «Я хочу», «Я дію» тощо. Отже, народження «Я — думки» — це народження самої людини, її індивідуальності та особистості [1, с.81, 86].

Містик стверджував, що самореалізація досягається лише через зникнення усіх «Я-думок». Її можна досягти шляхом простого відкидання самої ідеї про будь-яку індивідуальність. Тому Шрі Рамана своїм учням рекомендував здійснювати практику само-дослідження, під час якої вся увага фіксується на суб'єктивному почутті «Я існую» з такою силою, що думки «Я — Це» або «Я — Те» не виникають. Слід постійно запитувати себе, коли виникають думки: «Для кого вони виникають?». Якщо детально досліджувати це питання, то відповідь буде: «Для мене». Надалі необхідно спитати: «Хто Я?» (або «Звідкіля приходить це Я?»), після чого думка, що виникла, заспокоюється [1, с.93].

Отже, в практиці само-дослідження найголовнішим є суб'єктивне переживання, а не усвідомлення об'єктів. Увага людини спрямовується на те, **що** усвідомлює суб'єкт та **хто** володіє його розумом — Его чи Атман.

Спочатку практика само-дослідження потребує зусиль під час переміщення уваги від думки до того, хто думає. Надалі цей процес усе більше постає процесом буття, ніж діяння, буттям без зусиль скоріше, ніж зусиллям бути. Тому Шрі Рамана закликає: «Не медитуйте — будьте! Не думайте, що ви є — будьте! Не думайте про буття — ви є!». Він робить висновок, що Атман відкривається як результат буття, а не діяння чогось. «Ваш обов'язок — БУТИ, а не бути цим або тим» [1, с.90; 106].

Дійсно, багато спільного між вченням Шрі Рамани та Шанкари. Однак, можна погодитися з думкою Д. Годмана, що позиції двох шкіл щодо містичної практики суттєво відрізняються одна від одної. Наприклад, більшість учителів адвайта-

веданти рекомендували систему медитації, яка використовує твердження інтелекту, що Атман є єдиною Реальністю. Такі твердження, як «Я є Брахман» або «Я є Він», вони вживали як мантри або пропонували медитувати над їх значенням, щоб пережити їх внутрішній сенс.

Послідовники адвайта-веданти вважали висловлювання «Я є Брахман» відповіддю на запитання «Хто Я?» і займали свій розум повторюванням цього твердження. Однак, на думку Махарши, це запитання слід розглядати не як запрошення проаналізувати розум, не як мантричну формулу, а як інструмент само-дослідження. Розв'язання питання «Хто Я?» неможливо знайти ні в розумі, ні самим розумом, оскільки єдиною правильною відповіддю постає переживання відсутності самого розуму.

Інша практика «неті-неті» виникла на підставі індуїстського твердження, що Атман можна виявити за допомогою заперечення всіх об'єктів думки та сприйняття як не-Атману. Адепт заперечує всі об'єкти, з якими намагається ототожнити себе «Я»: «Я не розум», «Я не тіло». Той, хто медитує, сподівався, що, врешті-решт, він досягне переживання «Я» в його чистій незабрудненій формі. Махарши вважав, що ця інтелектуальна активність також не може вивести за межі розуму, бо «Я — думка» не знищується, але підтримується актами заперечення [1, с.107; 108].

Шрі Рамана негативно ставився також до вправ концентрації та медитації на об'єктах зовнішнього світу, що використовують різноманітні напрями йоги. Махарши вважав, що «медитація потребує об'єкта для її здійснення», в той час як «у вічарі існує тільки суб'єкт, і немає ніякого об'єкту». Наприклад, «дх'яна — це концентрація на об'єкті, що допомагає відкидати різноманітні думки й зосереджуватися на одиничній думці, котра також повинна зникнути перед Реалізацією». Однак під час медитації у адепта може виникнути запитання: «Хто цей «Я», який медитує на об'єкті?». І тоді, на думку Махарши, такій людині необ-

хідно знайти Себе, і допомогти йому здатна лише вічара. «Вічара є і методом, і метою одночасно. «Я існую» — мета і первинна реальність». Він також зазначав, що «само-дослідження — постійне утримання розуму в Атмані, в той час як медитація (Дх'яна) — є роздум про те, що той, хто медитує, є Абсолют-Брахман, Буття-Свідомість-Блаженство» [1, с.86-87, 93–94].

Отже, Махарши вважав, що істинним методом просвітлення є лише практика само-дослідження. «Це прямий метод, тоді як усі інші методи виконуються лише за допомогою Его. На цих шляхах... виникає багато сумнівів, а вічне запитання «Хто я?» залишається остаточно не розв'язаним» [1, с.88].

Само-дослідження не треба розглядати як практику, що проводиться у конкретно призначений час та у визначених позах. Її можна виконувати безперервно протягом всього часу, коли людина веде активну діяльність, незалежно від роду її занять.

Ще однією відмінністю вчення Махарши від джняна-йоги є його прагнення поєднати практику само-дослідження з методом «бхакті» (від санскритського «люблячий», «відданий»). Як відомо, останній постає головним методом просвітлення в такому напрямі як бхакті-йога, що постає індуїстською містикою емоційного вшанування особового Бога. Серед напрямів бхакті-йоги найвідомішою є традиція «вішнуїстського бхакті», що вшановує захисника простих людей, справедливого та люблячого бога Вішну в двох його земних аватарах — пастуха Крішні та царя Рами. Яскравим виявом цього руху є вчення бенгальського вішнуїта Чайтанї (кінець XV — початок XVI ст.), або *крішнаїзм*.

Бхакта мусить здійснювати всі свої справи (йогу, пошуки знань, ритуальні дії) лише за умовою того, що він покладається виключно на Бога. Так йому гарантується звільнення: «Хто постійно відданий Мені, хто в Мене занурив серце, хто вшановує Мене з глибокою вірою, тих вважаю найбільш відданими», «Тих, хто занурений в Мене свідомістю, Я скоро врятовую з океану сансари і смерті, о сине Прітхі» [2, XII:2;7]. Згідно з

вченням Чайтаньї, існують чотири основні ступені стосунків між людиною і Богом: 1) як раба до свого Господаря і активне служіння Йому; 2) як до Друга; 3) як до Отця; 4) як до Чоловіка або Коханого [5, с.160]. Саме останній тип вважається вищим, тому що допомагає досягти *према* — екстазу любовного «єднання» з Богом, який переживається віруючим дуже емоційно.

На думку Шрі Рамани, бхакті передбачає абсолютну (безумовну) передачу людиною всієї відповідальності за своє життя Абсолюту, тобто Атману. Для дієвості такої самовіддачі у людини повинні бути відсутніми й особиста воля, і бажання. Вона повністю звільняється від ідеї, що існує будь-яка індивідуальність здатна діяти незалежно від Бога. На шляху бхакті поступово формується почуття: «Сам по собі я безпомічний, тільки Бог всесильний, і повністю поклатися на Нього — це єдине, що мене забезпечить». Містик закликає: «Незалежно від Шляху ви повинні втратити себе в Абсолюті. Віддача буде повною лише за умови досягнення стадії: «ТІ є все» і «Да буде Воля Твоя» [1, с.124].

Поступово людина переконується, що існує тільки Абсолют, а особисте Его не треба враховувати, навіть якщо життєві випробування приносять неприємності. Урешті-решт, інтереси й бажання Его нічого не можуть принести, крім страждань. Тому містик наголошує, що слід пам'ятати: «якщо ви віддалися Богу, то повинні жити Його волею й не обурюватися на неприємності. Усе може повернутися іншим боком. Страждання часто веде людей до віри в Бога». «Якщо ви прохасте зробити те, чого бажаєте, то це вже не віддача, а наказ Йому. Не можна підкоряти Його собі й при цьому думати, що ви вже віддалися. Він знає, *що* є найкращим, а також *як* і *коли* це найкраще зробити. Усе повністю залиште Йому. Тягарі — Його, а у вас тепер немає турбот, усі ваші турботи — на Ньому. Така є віддача, і це є *бхакті*» [1, с.126].

Основна перешкода на шляху бхакті — це почуття людини, що саме вона є діячем. «Але це — омана, тому що *все робить Вища Сила, а людина — тільки Її інструмент*. Якщо

вона прийме таку точку зору, вона звільняється від хвилювань, в іншому випадку — домагається їх». Махарши розуміє любов так само, як і Шанкара, як любов до свого істинного «Я». Містик підкреслює: «Індивідуальність не відокремлена від Бога, а отже, Любов означає любов людини до Себе, свого особистого Я». «Сама Любов є істинною формою Бога... Це є відданість, це є Реалізація і це є все... Атман це істинна любов» [1, с.128–129].

На відміну від бхакті-йоги, вчення Шрі Рамани Махарши любовне ставлення до особового Бога позбавлене емоційності. Воно не передбачає переживання містичного екстазу під час злиття з Абсолютом.

Учення Махарши залишається цілком у межах іманентної містики, оскільки переконує: «Не обманюйте себе, уявляючи першопричиною якогось зовнішнього Бога. Ваше джерело — всередині. Віддайте себе Йому» [1, с.127]. Містик радив спочатку віддатися чистій сутності свого вчителя-гуру. Коли відбувається ця віддача, розум учня очищається, і, врешті-решт, він усвідомлює, що «не існує відмінності між Богом, «гуру» та «Я». Зовнішній «гуру» лише допомагає учневі знайти істинне «Я» всередині самого себе.

Вважаємо, що вчення Шрі Рамани Махарши характеризується наступними загальними для містичних традицій рисами: 1) визнання реальності Абсолюту (Брахман, Атман, мауна тощо); 2) заперечення можливості раціонального пізнання Абсолюту та його позитивного визначення (апофатизм); 3) визнання можливості містичного «єднання» з Абсолютом, що призводить до «зняття «суб'єкт-об'єктних взаємин; 4) визнання, що містичне «єднання» з Абсолютом досягається за допомогою психопрактик, спрямованих на подолання егоцентричної свідомості (перший етап — «розщеплення свідомості»), що робить містичний досвід *трансегоцентричним* (таким, що долає егоцентризм); 5) містичний досвід супроводжується досвідом містичного Світла, що надає адепту статусу

«просвітленого» й призводить до якісної трансформації його психічного життя.

Водночас, учення Махарши виявляє риси індивідуальності через об'єднання ідей джняна-йоги та бхакті-йоги. Абсолют (Брахман-Атман) утверджується єдиною неподвійною духовною реальністю, іманентного «злиття» з якою прагне адепт містичної практики. Мета містичної практики досягається шляхом трансформації свідомості адепта через заперечення реальності матеріального буття (монізм). Трансформація супроводжується набуттям знань Абсолютної реальності, і, тим самим, визначається її гностичний характер. Учення Шрі Рамани Махарши є іманентною (нетейстичною) моністичною містикою. Методами містичної практики є споглядання (вічара) Абсолюту й довіра-любов (бхакті) до Абсолюту. Метод бхакті, фактично, є одною з форм споглядання Абсолютної реальності. Дисциплінарна аскеза виконує роль підготовчого етапу.

Отже, у вченні Шрі Рамани Махарши виявилось прагнення віднайти відповідь на духовні запитання свого часу шляхом модернізації ідей класичної веданти.

Література

1. Будь тем, кто ты есть! Наставления Шри Раманы Махарши. / [сост. Д. Годман; пер. с англ. О. М. Могилевера]. — М. — Тируваннамалай : Изд-во К. Кравчука. — Шри Раманашрам, 2002. — 351 с.

2. Бхагавадгита. Пер., ввод. ст. Б. Л.Смирнова. /Бхагавадгита. [Электронный ресурс]. // Библиотека Фонда содействия развитию психической культуры. — Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/bhagita/index.htm>

3. *Костюченко В. С.* Классическая веданта и неоведантизм. / Владислав Сергеевич Костюченко. — М. : Наука, 1983. — 272 с.

4. Нові релігії України. / Історія релігії в Україні: у 10-ти т. [за ред. А. Колодного]: К.: Українська асоціація релігієзнавців. — Т. 8. — 2010. — 828 с.

5. Учение Шри Чайтаньи. Трактат о подлинно духовной жизни: Книги Шри Шримад А. Ч. Бхактиведанты Свами Прабхупады. / Шри Шримад А. Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. — М., Л., Калькутта, Бомбей, Нью-Дели : Бхактиведанта Бук Траст, 1989. — 383 с.

6. *Шри Шанкара Чарья*. «Атма Бодха» / Чарья Шри Шанкара // Путь Шивы : (антология древнеиндийских классических текстов). / [сост. Стрельцов К. Г., Русских Н. П., пер. с санскрит. Ригин А.]. — К. : Б. И., 1994. — С. 166 — 174.

7. *Шанкара*. Незаочное постижение. / Шанкара; [пер. с санскрит. Д. Б. Зильбермана]. // Вопросы философии. — 1972. — № 5. — С.125 — 129.

Жиртуева Н. С.

**«Неоиндуизм и мистическое учение
Шри Раманы Махарши».**

В статье исследуется мистическое учение представителя неоиндуизма Шри Раманы Махарши. Делается вывод, что оно является оригинальным единством идей таких классических видов йоги, как джняна-йога и бхакти-йога.

Ключевые слова: мистика, просветление, само-реализация, само-исследование, бхакти.

Zhirtueva N. S.

**«Neo Hinduism and mystical doctrine
of Sri Ramana Maharshi».**

A mystical doctrine of Sri Ramana Maharshi, the representative of Neo Hinduism, is studied in the article. The conclusion is made that it is the original synthesis of the ideas of such classical kinds of yoga as Dhnyana yoga and Bhakti yoga.

Key words: mystic, enlightenment, self-actualization, self-analysis, Bhakti.

Надійшла до редакції 20.08.2011 р.